

Rozpaky nad edicí písňové části Jistebnického kancionálu*

Marie Škarpová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
marie.skarpova@ff.cuni.cz

Když v roce 1872 objevil při hledání materiálu pro školní písemnou práci o dějinách Jistebnice tehdejší oktáván táborského gymnázia Leopold Katz v knihovně na jistebnické faře jakousi starou knihu, zřejmě netušil, že nalezl jeden z nejpozoruhodnějších pramenů, jaké se z pozdně středověké křesťanské hymnografie vůbec dochovaly. Tento anonymní nedatovaný česko-latinský rukopis zjevně bohemikálního původu, následně darovaný jistebnickým farářem do Národního muzea, v jehož knihovním fondu je uložen pod signaturou II C 7, vstoupil do dějin hymnografie pod novodobým názvem Jistebnický kancionál. Označení je to vlastně velmi nepřesné; v tomto kodexu, dochovaném bohužel ve zjevně porušené podobě, jsou totiž zapsány nejen duchovní písně, ale především četné zpěvy mešní a hodinkové liturgie. Ty nadto tvoří jeho nejobsáhlejší část, takže rukopis II C 7 obsahuje zejména zpěvy graduálu, breviáře, antifonáře, lekcionáře a misálu. A právě tato chorální část z něj činí vskutku celoevropsky unikátní pramen, neboť je téměř výhradně zapsána česky. Jistebnický kancionál tak v sobě uchovává nejstarší známý středověký překlad latinské liturgie do vernakulárního jazyka, vzniklý k bohoslužebným účelům. Jde zároveň o doklad ve své době zcela ojedinělý, jenž je navíc ve srovnání s obdobným úsilím německých reformátorů slavit liturgii v jazyce lidu srozumitelném starší o celé století. To pochopitelně činí z jistebnického rukopisu pramen zásadního významu de facto pro celou západokřesťanskou církev.

Mělo by tedy být jednou z priorit české hymnologie takto jedinečný pramen zpřístupnit v kritické edici. Pokusů vydat Jistebnický kancionál už také bylo v průběhu 20. století několik a podíleli se na nich přední čeští hymnologové, zejména Antonín Škarka, Vladimír Helfert či František Mužík. Žádnému z nich se však edici Jistebnického kancionálu z různých důvodů nepodařilo realizovat. Teprve projekt kritického vydání Jistebnického kancionálu v pěti svazcích, připravovaný od přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století hudebním historikem Jaromírem Černým, dochází postupně svého naplnění. Černého žáci ve spolupráci s dalšími badateli vytvořili mezioborový tým, který již v roce 2005 vydal jako první svazek kritické edice Jisteb-

---

* Recenze vznikla na základě několika inspirativních rozhovorů s dr. Janem Koubou, který je tak vlastně jejím spoluautorem. Zodpovědnost za předložený text ovšem padá plně na mou hlavu.

nického kancionálu jeho graduální část. Vedle vlastní edice, připravené neolatinistkou Anežkou Vidmanovou, bohemistou Jaroslavem Kolárem a muzikoložkou Hanou Vlhovou-Wörner, tento svazek podal též stručné připomenutí okolností nálezu Jistebnického kancionálu a rekapitulaci dosavadního stavu bádání z pera Jiřího a Markéty Kozinových a především nabídl tři analytické stati: text Hany Vlhové-Wörner o liturgickém repertoáru celého pramene, studii Pavla Brodského o výtvarné stránce rukopisu a jeho důkladný kodikologicko-paleografický rozbor od Stanislava Petra. Zřejmě nejdůležitějším tehdy publikovaným výsledkem byla skutečnost, že se podařilo (zejména pomocí filigránů) vznik rukopisu přesvědčivě datovat do doby navrhované již dříve Zdeňkem Nejedlým, tj. na přelom dvacátých a třicátých let 15. století. Vydání celého svazku v dvojjazyčné, česko-anglické verzi pak svědčí o záměru editorů necílit pouze k české, ale též (či snad dokonce především) k zahraniční odborné veřejnosti. Vzhledem k unikátnosti editovaného pramene jde o krok nepochybně oprávněný.

Pokračováním slibně započatého projektu je druhý svazek kritické edice Jistebnického kancionálu, vydaný na konci roku 2019, který zpřístupňuje jeho další, kancionálovou část. Projekt tedy sleduje původní uspořádání rukopisu II C 7, v němž je po graduálních zpěvech zapsána řada českých duchovních písní s několika českými chorálními zpěvy. Tato část rukopisu je uvedena zvláštní rubrikou, již lze považovat za název celého souboru, naznačující jeho hlavní témata i uspořádání, a jež jí dává charakter „skrytého kancionálu“. Jde přitom o kancionál v nejobvyklejší podobě: obsahuje totiž jednak „staré“ duchovní písně, jejichž texty a/nebo nápěvy jsou doloženy již v pramenech zejména z pozdního 14. století, jednak duchovní písně „nové“. Tato druhá skupina je však nesrovnatelně početnější a Jistebnický kancionál je tak pro většinu zapsaného písňového repertoáru nejstarším (a v některých případech zároveň jediným) známým záznamem. Mnohé z těchto písňových textů jsou výrazně nábožensky reformního zaměření a již volba takových témat, jako jsou důraz na přijímání laiků podobojí, podávání eucharistie dětem, poutě na hory, kritika „zlých“ kněží či odpustkové praxe, zřetelně ukazuje na jejich husitskou provenienci, byť je jejich bližší vymezení v rámci husitského hnutí poměrně obtížné. Přesněji řečeno, jednotlivé texty písní se hlásí k různě radikálním názorovým proudům českého pozdně středověkého nábožensky reformního myšlení: od projevů vyhroceně chiliastických, vybízejících k doslovně chápané svaté válce pod Kristovým vedením, jež patří sice asi k nejznámější, avšak zdaleka ne nejpočetnější části repertoáru, přes písně zřetelně katechetické, zpřístupňující v podobě písňových parafrází základní křesťanské modlitby *Otče náš*, *Věřím v Boha* a *Desatero Božích přikázání*, jimž bylo v rámci „skrytého kancionálu“ dáno prestižní úvodní místo, až např. po písně mariánské, které plně souzní se silným mariánským kultem (nejen) v Čechách vrcholného a pozdního středověku.

Také tento druhý svazek kritické edice Jistebnického kancionálu je výsledkem práce mezioborového týmu, a to opět pod vedením Hany Vlhové-Wörner. Také on svou důsledně dvojjazyčnou česko-anglickou podobou cílí vedle českého publika rovněž na publikum zahraniční. Poměrně značná časová prodleva mezi prvním a druhým svazkem edice, již podle hlavní editorky způsobil mj. předsevzatý úkol přeložit do angličtiny veškeré editované texty svazku, tj. více než šest desítek staročeských skladeb, se však v tomto případě ukázala být spíše nevýhodou. Nepříznivě se tato skutečnost projevila již na úvodních statích edice, které jako celek působí bohužel dosti nevyváženě, jakkoli nabízejí mnoho zajímavého. V úvodním textu připomíná

Hana Vlhová-Wörner historii celého projektu a stručně rekapituluje nové poznatky, publikované od vydání první, graduální části rukopisu. Jde především o identifikované vazby liturgických zpěvů Jistebnického kancionálu k českému chorálu pozdního 15. a raného 16. století, o srovnání biblických pasáží Jistebnického kancionálu se staročeskými překlady bible a především o problematiku recepcce Jistebnického kancionálu v raném novověku, jejíž součástí je též otázka, kdy a za jakých okolností se tento kodex pravděpodobně pražského původu dostal do Jistebnice u Tábora. Stojí za pozornost, že hledání odpovědi na obě posledně zmíněné otázky přineslo několik nepřímých argumentů svědčících o vztahu rukopisu II C 7 k Emauzskému klásteru. Druhý muzikologický člen týmu Jan Frei představil ve stati *Nápěvy písní Jistebnického kancionálu* výsledky svého dlouhodobého bádání, započatého již v diplomové práci vzniklé pod vedením Jaromíra Černého. Freiův text přitom nabízí mnohem více, než slibuje jeho název. Netýká se totiž pouze hudební stránky písňového repertoáru Jistebnického kodexu, nýbrž obsahuje četné postřehy také k písňovým textům a jejich předlohám, k pozdější recepci písní, ke kompozici „skrytého kancionálu“ atd.

Další tři úvodní texty svazku mají podstatně jiný charakter. Stať Davida R. Holesona *Zpívající utrakvistickou víru. Teologie vybraných písní Jistebnického kancionálu* již názvem naznačuje, že se zaměřuje pouze na tři vybraná, záměrně značně různorodá témata písňového korpusu jistebnického rukopisu, a sice na husitskou podobu mariánského a světeckého kultu, na husitskou eucharistickou úctu a na sebepojetí husitů jako putujícího lidu. Nejde tedy o syntézu autorových dříve publikovaných studií o husitské, resp. utrakvistické teologii; ostatně sám autor zdůrazňuje, že v tomto případě nabídl pouze „úvodní vhled do různorodosti“ editovaných textů (s. 57). Dalším textem je stať Jaroslava Kolára *K literární stránce Jistebnického kancionálu*. Protože jde o příspěvek posthumně publikovaný, jehož autor zemřel po delší těžké nemoci v roce 2013, jistě vznikl už poměrně dávno. Zasloužil by si tedy alespoň datovat, zejména když se Petr Nejedlý, který tento Kolárův text revidoval, zjevně rozhodl do něj nezasahovat a ponechal v něm i názory dnes už zcela překonané (viz např. pasáž týkající se údajného Husova autorství písní *Jezu Kriste, štědrý kněže a Navštěv nás, Kriste žádúci*, jež jsou v Jistebnickém kancionálu Husovi atribuoány zvláštní rubrikou). Zůstává ostatně otázkou, zda tento text Kolár vůbec plánoval publikovat, nebo zda jde spíše o přípravný náčrt k zamýšlené studii; text je totiž de facto jen stručným výtahem z kapitoly Josefa Hrabáka o Jistebnickém kancionálu z prvního dílu *Dějin české literatury* (1959). Posledním z úvodních textů edice je pak stať Petra Nejedlého *K textové výstavbě Jistebnického kancionálu*. Přináší nejeden zajímavý postřeh k „novým“ písňovým textům jistebnického kodexu, za výstižnou lze považovat zejména tezi o dvou základních tendencích, které Nejedlý nachází v analyzovaném repertoáru, a sice „tendence ke sdělení náročného myšlenkového obsahu, potřebného pro nezkrácené vystižení teologických pouček“ a „tendence k užívání prostředků běžně mluveného jazyka, usnadňující recepci písně publikem, jemuž byly určeny“ (s. 8). Zajímavé jsou i jeho postřehy o syntaktické stránce písňových textů, užití slovní zásobě či poukaz na frekventované rétorické figury; ostatně v mnoha případech jde o texty výrazných rétorických kvalit, které zjevně nechtějí oslnit efektní obrazností, avšak rozhodně nejsou neumělelskými či začátečnickými veršovánkami, nýbrž suverénním, rétoricky vytríbeným projevem, jemuž nelze upřít působivost a jenž zároveň svědčí o víře svých tvůrců v sílu a moc slova.

Přestože tedy byly do edice zařazeny hned dvě stati věnované textové složce písní Jistebnického kancionálu, některá literárněhistorická témata diskutovaná předchozím badáním zůstala bohužel zcela stranou. Aspoň letmé připomenutí by si bývaly zasloužily sice stručné, leč dosud stále nepřekonané versologické postřehy Romana Jakobsona, jež publikoval jako součást své vášnivé apologie českého básnictví 15. století *Úvahy o básnictví doby husitské* již v roce 1936. Na rozdíl od důkladné datační kritiky editovaných písňových nápěvů, kterou nabídl Jan Frei, v edici bohužel chybí — pomineme-li zmínky ve Freiově primárně muzikologicky koncipované stati — datační kritika editovaných písňových textů. Čtenář ji nenajde ani v jedné z obou bohemistických statí, přestože se již předchozím generacím filologů podařilo vznik některých písňových textů poměrně přesně datovat na základě narážek na konkrétní historické události či osoby a u několika dalších nalézt jejich záznamy ve starších pramenech ze druhé poloviny či konce 14. století. Tyto předhusitské verze byly ostatně také již několikrát kriticky vydány — viz zejména edici Jana Lehára *Česká středověká lyrika* (1990), edici Brigitte Böse a Franze Schäfera *Geistliche Lieder und Gesänge in Böhmen, sv. II/1, Tropen und Cantiones aus böhmischen Handschriften der vorhussitischen Zeit* (1988) či edici Jana Vilikovského *Staročeská lyrika* (1940). Zmíněná čtveřice úvodních textů recenzovaného svazku tak má do podoby redakčně sjednoceného celku bohužel dosti daleko; po přečtení obou statí věnovaných písňovým textům Jistebnického kancionálu by dokonce věci neznalý čtenář mohl nabýt dojmu, že má před sebou písňový korpus téměř bez jakýchkoli vazeb na předchozí hymnografii, podobně, jako se to svého času snažil vsugerovat Zdeněk Nejedlý.

Rozpaky budí i velmi úspěšný komentář k jednotlivým písním. Ten obsahuje textověkritický a hudebněkritický aparát a upozorňuje na biblické citace, parafráze a aluze a velmi výběrově i na dobové reálie (činí se tak pouze u písně *Slyšte, rytieři boží*). Silné a zdůrazňované vazby k biblickému textu jsou ostatně jedním z nápadných rysů, jimiž se „nové“ písně Jistebnického kancionálu odlišují od písní „starých“, potažmo od předhusitské písňové tvorby vůbec. Pozice autority však v tomto „novém“ písňovém repertoáru není přičtena jen Písmu svatému, nýbrž také některým církevním autoritám apoštolské a patristické doby. Stálo tedy za to upozornit i na tento typ intertextových vazeb, velmi akcentovaný např. v písní *Patřmež k Bohu tak múdrému*, zejména pokud člen editorského týmu David R. HOLETON např. právě u této písně dané vazby identifikoval v již dříve publikované stati. Na diferenční slovník pak editoři rezignovali zcela; ve zjevné výhodě je tak v tomto ohledu čtenář znalý angličtiny, neboť ten má v knize k dispozici kvalitní překlad všech staročeských písňových textů do současné angličtiny.

Součástí komentáře editovaných písní je také výčet jejich dosavadních kritických vydání, ovšem výčet zvláště výběrový. Autoritářská pozice Zdeňka Nejedlého, který v rámci svých *Dějin husitského zpěvu* také převážnou část písňového repertoáru Jistebnického kancionálu edičně zpřístupnil, sice z duchovních písní jistebnického kodexu učinila pro ostatní české hymnology na dlouhou dobu do značné míry badatelské tabu, jejich vydávání i to však zřetelněji omezilo spíše jen v kruzích hudebněhistorických. Hudební historikové tak písňový repertoár jistebnického rukopisu vydávali jen v malých výběrech v rámci časopisecky publikovaných studií, jako to činil František Mužík, nebo v přehledových antologiích, jako jsou *Dějiny české hudby v příkladech* (1958) Jaroslava Pohanky či *Historická antologie hudby v českých zemích* (do

cca 1530) z roku 2005 editorského kolektivu pod vedením Jaromíra Černého. Historie vydávání písňových textů jistebnického kodexu je ovšem mnohem bohatší. Skromný textový výbor vyšel již jako příloha nálezové zprávy historika Martina Koláře v roce 1873; velmi obsáhlý výběr z písňových textů Jistebnického kancionálu pak vydal Jiří Daňhelka v edici *Husitské písně* (1952), jedenáct textů bylo zařazeno do prvního dílu *Výboru z české literatury doby husitské* (1963) a vůbec nejvíce, pět desítek písňových textů z Jistebnického kancionálu, bylo zpřístupněno v kritické edici bohemikálních duchovních písní z let 1420–1475 *Geistliche Lieder und Gesänge in Böhmen, sv. II/2* (2000) editorské dvojice Brigitte Böse a Franze Schäfera. Posledně zmíněná edice chybí v seznamu předchozích kritických vydání zcela, žádnou z edic Brigitte Böse a Franze Schäfera nenajdeme ani v seznamu literatury. Do něj by ostatně bylo možné doplnit také další položky: namátkou lze zmínit studii Jaroslava Boubína o písni *Ktož jsou boží bojovníci*, kterou publikoval pod názvem *Husitský chorál a jeho číselná symbolika* ve sborníku *Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou* (2016) a v níž lze mj. nalézt podrobný přehled dosavadních čtení této asi nejznámější písně Jistebnického kancionálu, nebo materiálově bohatou stať, vydatně čerpající z písňových textů jistebnického kodexu, z pera Noemi Rejchrtové *Dětská otázka v husitství*, uveřejněnou v *Československém časopise historickém* v roce 1980.

Již poměrně velká tradice vydávání písní Jistebnického kancionálu nabídla editorům svazku z roku 2019 mnoho edičních řešení porušených či těžko čitelných míst rukopisu, editoři je však nepřejali mechanicky a na mnoha místech nabízejí řešení nová. Bohužel nestalo se tak ve všech žádoucích případech a některá ne právě zdařilá řešení předchozích editorů byla převzata i do této edice. Na úskalí ediční práce tak poukazuje např. píseň *Stvořitel nebe, země*, jež je literárně velmi umnou parafrází evangelijního úryvku Mt 4,1–14, pojednávajícího o Kristově trojím pokušení na poušti. Každému, kdo si vezme do ruky příslušnou evangelijní pasáž, je zřejmé, že např. ve verších *Řekl mu Bůh odpovídaje, / jakož ve Čtení psáno jest: / Ne samým člověk živ jest chlebem, / ale všelikým božím slovem* začíná Kristova promluva již druhým citovaným veršem, takže se mnohem spíše nabízelo toto ediční řešení: *Řekl mu Bůh odpovídaje: / Jakož ve Čtení psáno jest, / ne samým člověk živ jest chlebem, / ale všelikým božím slovem*. Editorské doplnění interpunkčních znamének a distribuce velkých počátečních písmen tak v tomto případě bohužel zcela zastřely skutečnost, která v kontextu jistebnického písňového korpusu vůbec není nepodstatná, a sice že zdůraznění autority biblického textu je v písni — zcela shodně s evangelijní předlohou — vloženo do úst samému Kristu. Ostatně celá písňová parafráze je výrazněji interpolována pouze na jednom místě, na začátku třetí sloky, a to příznačně opět biblickým textem (Lk 11,28). V edici, zjevně aspirující na reprezentativní vydání, nepříjemně překvapí také lapsy vzniklé prostým přehlédnutím, např. chybná odsazení veršů (viz písně č. 85, 91, 104 ad.).

Nejen výše zmíněná píseň *Stvořitel nebe, země* dokládá, že písňový repertoár Jistebnického kancionálu je v mnoha ohledech vskutku unikátní. Ve srovnání s jinými dobovými vernakulárními hymnografickými prameny je nejen nezvykle početný, ale též nepřehlédnutelně žánrově nebývale rozmanitý. Jestliže některé jeho písňové texty mají charakter zpívané věrouky či katecheze, jiné jsou zjevně spíše součástí nábožensky polemické literatury; jiné pak jsou brilantními nábožensko-politickými satirami, další lze označit za zpívanou apologii i konsolaci, jiné se svým charakterem blíží homilii, další mají velmi blízko k časovým popěvkům či přímo zpívanému zpra-

vodajství; nechybějí ani písně vyzývající k boji duchovnímu, ale též fyzickému... Kancionálovou část rukopisu II C 7 tak lze mj. číst jako pozoruhodně intenzivní rozvinutí funkčního potenciálu vernakulární duchovní písně, k němuž zjevně došlo v Čechách prvních dvou desetiletí 15. století. Škoda, že editoři kritického vydání písňové části Jistebnického kancionálu na tuto skutečnost nijak neupozorňují a ponechávají zcela na čtenářích, aby specifika zpřístupňovaného repertoáru objevovali sami.

AD:

Jistebnický kancionál. 2. sv., Cationale. Ed. Hana Vlhová-Wörner. L. Marek, Chomutov 2019. xviii + 323 s.